

Приета: 13.02.2015 г.

Преработена: 19.03.2015 г.

Одобрена: 04.05.2015 г.

ЕТИКА НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ОТДИХА И ТУРИЗМА ПО БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ

Ил. Еврев¹

Ключови думи: устойчиво развитие, етика, пространствено развитие, отдих, туризъм

РЕЗЮМЕ

Принципите на устойчивото развитие – концепция, лансирана преди повече от три десетилетия, лежи в основата на визията на цивилизования свят за бъдещото му развитие. Съвременните социално-икономически реалности, развиващи се на основата на глобалния капитализъм, и допълнени с крайно задълбочаващия се либерален индивидуализъм, комерсиализъм и егоизъм, са напълно несъвместими с модерното разбиране за устойчиво развитие на обществото. Тези противоречия се дължат основно на различните морални основи на двете парадигми на социално развитие – материално-експанзионистичната и духовносподелената. В настоящия материал е застъпена тезата, че без кардинална промяна на морално-етичните норми на обществото, без промяна в ценностната система на всеки отделен човек в посока към утвърждаване на духовността, единението и човешката солидарност, е немислимо създаването на устойчиво общество, живеещо в хармония със себе си и с природата.

¹ Илия Еврев, арх., докторант, кат. „Градоустройство“, УАСГ, бул. „Хр. Смирненски“ № 1, 1046 София, e-mail: ilia_evrev@mail.bg

*„С ръце издрани от метал и кремък
раздай, каквото си събрал навреме.
Раздай сполуката, раздай бедата –
такъв е твоя знак – без край, без дата.“¹*

1. Въведение

Проблемите на пространственото планиране на черноморския отдиш и туризъм в Република България са широко дискутирани от различни аспекти на урбанистичната практика. В настоящия текст те са разгледани от една специфична и в известна степен нестандартна гледна точка. Застъпена е тезата, че за справяне с проблемите на пространственото планиране и развитие трябва да се приложи подход, имащ за основа **етичните принципи** на концепцията за устойчивото развитие.

Пространственото планиране на средата за отдиш е важен фактор за развитието на черноморския ни туризъм, разгледан освен в тесния му икономически смисъл като стопански отрасъл, но и като важен социален феномен с голямо обществено значение. Съвременното управление на процесите, свързани с планиране на пространството и развитието на обществените взаимоотношения, е немислимо без съблюдаване на принципите на устойчивото развитие. В търсенето на пространствен модел за развитие на отдиша и туризма по нашето черноморско крайбрежие е акцентирано върху онези **фактори и условия**, които биха гарантирали прилагането на принципите на устойчивото развитие, като модел на обществено поведение. В това се състои и темата на настоящата статия – търсене на „невидимите“, нематериални и неизмерими фактори от сферата на **етиката и морала**, които биха ни приобщили към принципите на устойчивото поведение и биха спомогнали устойчивото развитие да стане реалност.

2. Устойчиво развитие – философия, принципи, дефиниции

Понятието „устойчиво развитие“ е важен жалон в развитието на отношението на съвременния човек към себе си и към света, който го заобикаля. Четвърт век след официалната поява на понятието в доклада на Комисията Брунтланд (1987 г.), устойчивото развитие се превърна в основна политика не само на водещи международни организации като ООН и ЕС, но също и на голям брой национални, регионални и локални институции. През последните две десетилетия Европейският съюз в редица от свои основополагащи документи възприе устойчивото развитие като **фундаментален принцип и концепция за начин на развитие** и го утвърждава чрез различни секторни и пространствени политики.

Зараждането на концепцията за устойчиво развитие като нова философия за развитието на обществото е пряко свързано с осъзнаването през 70-те години на XX век на заплахите пред бъдещето на човечеството както поради неограничения ръст на производството и потреблението, така и поради нарастващите екологични проблеми. Заплахи, отчетени в официални документи на организации като Римския клуб, Световната банка, ООН. Принципите на устойчивото развитие предопределят търсенето на един по-интелигентен и отговарящ на духа на нашето време път на развитие, отчитащ и интегриращ различните аспекти на обществения живот и насочен към просперитета на бъдещите поколения.

¹ ФСБ, „В средата“, текст Калин Донков, 1987 г.

Както бе споменато, официалната дефиниция за устойчиво развитие се появява за първи път в доклада на Световната комисията за околна среда и развитие към ООН под ръководството на норвежката министър-председателка Гру Харлем Брунтланд от 1987 г., озаглавен „Нашето общо бъдеще“, където се казва: „**Устойчивото развитие е развитие, което отговаря на потребностите на сегашното поколение, без да ограничава възможността на бъдещите поколения да посрещнат и реализират своите потребности.**“

През 1992 г. на проведената в Рио де Жанейро Втора среща на върха за Земята, терминът „устойчиво развитие“ се налага официално и започва широко да се популяризира. То се превръща в политическо понятие по целия свят и става обект на политически програми и ангажименти. Приетото споразумение „Дневен ред на 21-ви век“ предвижда разработването на глобални и локални планове за устойчиво развитие. Дефиницията за устойчиво развитие на Комисията Брунтланд се допълва с дефинирането на „трите стълба“ на устойчивост, чието хармонично и интегрирано взаимодействие чертае алтернативата за развитие: **икономическа ефективност, социална справедливост, екологическа устойчивост**. Тези три измерения на устойчивостта са в изначално противоречие помежду си, това са три априорни антагониста, чието съвместяване в една обща политика на развитие е голямото предизвикателство пред устойчивото развитие. Възникнал в края на осемдесетте, този принцип има за цел да промени начина на мислене на обществото, на отношението му към заобикалящата го среда и към своето бъдеще. **Устойчивото развитие предполага коренна промяна на действащия модел на производство и потребление.**

Съществуват множество определения, които се опитват от различни аспекти да разяснят от различни гледни точки принципа за устойчиво развитие. Тук ще изброим някои от тях:

- Световно призната *концепция за начин на развитие*, която отговаря на настоящите нужди на човечеството, запазвайки необходимите потенциал и ресурси за нуждите на бъдещите поколения, при съчетаване на целите на икономическото и социалното развитие с изискванията за опазване и подобряване качеството на околната среда (Дневен ред 21, Рио де Жанейро 1992 г.).

- Устойчиво развитие означава повишаване на качеството на живот оставяйки в границата на поемната способност на окръжаващата екосистема (Caring for Earth, IUCN, WWF, UNEP, 1991).

- Устойчивото развитие е хармонично и балансирано развитие на икономически активности, устойчиво и неинфлационно развитие, отнасящо се с уважение към околната среда (Маастрихтски договор на Европейския съюз – 1992 г.).

Прави впечатление сравнително общият и абстрактен характер на определенията за „устойчиво развитие“. Може би в това се крият и трудностите при свеждане на тези принципи до нивото на конкретните обществени проблеми и до полето на реалните процеси по вземане на стратегически и оперативни решения.

По-широкото разбиране на концепцията за устойчиво развитие съчетава в себе си редица етични норми като благосъстояние, хуманно отношение и разпределение на благата, признавайки ограничените възможности на природата да регенерира посегателствата и нарушенията от човешката дейност.

Първата и основна цел на устойчивото развитие е осигуряване на основните нужди на всеки, независимо дали живее в бедна или богата страна, като този приоритет се отнася както за сегашното, така и за бъдещите поколения. Постигането на тази цел се сблъсква с проблемите на разпределянето на благата между бедните и богатите и удовлетворяването на желанието на бедните страни да настигнат богатите.

Идеята за устойчиво развитие придобива сила, когато се възприема като един нов цивилизационен проект – проект, вкоренен в традициите ни и в човешката ни психика. „Традиция и обновление не трябва да бъдат противоречия. Един общ запас от ценности, идеи и мечти, това е определящият културен ресурс.“¹

Трябва да се подчертае, че въпреки че устойчивото развитие се ражда в резултат от нарасналото екологично съзнание през 70-те години на миналия век, принципите, които то залага, не са свързани единствено с опазване на природата. Освен екологичния им характер, те са тясно свързани и с други аспекти на обществения живот – социални, икономически, културни. Устойчивото развитие има значително по-глобалната цел за интегриране на трите вида развитие – **икономическо, социално и екологическо**. В днешни дни все повече устойчивото развитие става повод за защитаването на едни едностранчиво екологични позиции. Това е леснообяснимо предвид десетилетния горчив опит на приоритизиране и буквално робуване на чисто икономически интереси при определяне на политиките за развитие, включително и пространствените. Залитането в другата крайност, крайно екологическата, е не по-малко вредно и в перспектива може да доведе до така наречения „екологичен фундаментализъм“ – хипотеза, описана в книгата на Жак Атали „Кой ще управлява света утре?“. Според френския политик и писател визионер една подобна екологична фундаменталистка идеология, особено в комбинация с все по-често срещания религиозен фундаментализъм, има опасност да се развие до границите, достигнати от националсоциализма, заклеявайки Западната демократична култура и обещавайки щастие за хората в дългосрочен план.²

Тук е резонно да си зададем въпроса: **постижима цел ли е устойчивото развитие за съвременното общество?** Дали поставяйки си смели и визионерски цели, сме способни да ги следваме? Достатъчно искрено ли сме убедени в тяхната правота? Бидейки концепция на интелектуалния съвременен елит, дали тези ценности ще могат да се възприемат и подкрепят от цялото общество? Дали силните на деня, тези които могат да налагат своето мнение и да променят посоката на развитие на обществото, имат интереса и желанието да мислят не само за своето лично и родово бъдеще, но и за бъдещето на обществото като цяло? В това се състои същността на проблема. Готови ли сме за нов, различен тип обществени взаимоотношения, основани на други принципи, други етични норми, друго светоусещане?

3. Културно-нравствена основа на общественоекономическото развитие

В следващите редове ще разгледаме значението на културната традиция и свързаните с нея етични и нравствени ценности за развитието и еволюцията на общественоекономическите процеси. Този въпрос е от съществено значение за темата, най-вече в търсене на механизма за налагане на принципите на устойчивото развитие като водещи за развитие на съвременното общество.

Разглеждайки темата за устойчивото развитие като социален и културен феномен, естествен път на разсъждения ни води към резонно акцентирание върху **неикономическите аспекти и проблеми** в развитието на обществото. Съвременната социологическа наука все по-често търси връзките и отношенията между културата на една цивилизация и нейното социалноекономическо развитие. Приоритизирането на влия-

¹ Улрих Гробер. Идеята за устойчивостта като цивилизационен проект. в-к: Политика и съвремие 24/2001, стр. 3.

² Атали, Жак. Кой ще управлява света утре? Изд. Рива, София, 2013.

нието на социално-икономическата система при изследване на развитието на дадено общество е характерна за научната мисъл през последните две столетия. Това че съответна социално-икономическа система предопределя степента на **развитие на дадена нация**, отдавана е доказано в научната литература. Но през последните десетилетия все повече учени стигат до предположението, че за развитието на една страна голямо значение има и нейният **културен етос**. Б. Бъргър справедливо отбелязва, че през последните десетилетия се забелязва ренесанс на изследванията, с които се доказва изключителното голямо влияние на културата върху икономическото развитие.

Известният американски социолог и есеист Даниел Бел споделя: *„отношението между социално-икономическото развитие на една цивилизация и нейната култура е може би най-сложният от всички проблеми, с които се сблъсква социологът“*. В анотация към своята книга „Културни противоречия на капитализма“ (1976), Бел прави следната пряка връзка между икономиката и културата: *„И нещо повече, онова, което в последна сметка определя посоката на икономиката, е ценностната система на културата, в чийто контекст е вплетена икономиката. Икономическата политика може да бъде ефикасна като средство; но тя може да бъде толкова справедлива, колкото формиращата я ценностна система.“*

В началото на двадесетия век Макс Вебер намира в етичните норми и ценностната ориентация на протестантската вяра обяснение за генезиса и развитието на капиталистическите отношения и присъщия му стопански дух. Той **поставя в центъра на вниманието** аскетичното протестантство и създадената от него „професионална етика“ като един от основните фактори, довели до формирането на специфичния капиталистически дух, представляващ основата на новата икономическа система, и довел до възникването на европейския капитализъм.

Абсолютизирането на чисто икономическите, финансови и пазарни фактори при развитието на обществените процеси на западното общество, достига до крайности, което заплашва самото съществуване на системата. Жак Атали настоява за ценностни критерии, които да възпрат „победоносния ход на парите“, заплашващ да ликвидира всичко – държавите и самия човек.¹ Йоханес Хайнрихс обобщава, че обособяването на икономиката в независима област води до стоково, т.е. инструментално или предметно третиране на личността, лишавайки я по този начин от нейната индивидуалност.²

Промяната в базови социални и икономически модели на развитие на дадено общество са немислими при липсата на съответна основа на нивото на съзнанието, в областта на етиката, светогледа и мисленето на хората. Затова и тези преходи са бавни, но за сметка на това – устойчиви във времето. Едновременно с това не бива да се абсолютизира върху икономическите аспекти на развитие на обществото. Необходимо е да се отдаде сериозно внимание върху културната база, културния ген на общество, който се явява скритата, но много мощна предпоставка за всякакви икономически и социални реалности.

4. Развитие на моралните ценности на Западния свят. Модерна и постмодерна етика. Морална теория на либерализма

Стигайки до извода за основополагащото значение на **културната и етична основа** за развитието на обществените и икономическите процеси, в следващите редове ще направим кратка ретроспекция и ще потърсим основните тенденции в развитието на

¹ Атали, Жак. Кратка история на бъдещето. С., 2009, Рива.

² Хайнрихс, Йоханес. Революция на демокрацията. Реална утопия. Варна, 2004, Стено, с. 129.

ценностната система на европейското и най-вече на западноевропейското общество през последните столетия. Съзнавайки, че това е труднопостижима цел в рамките на настоящата статия, ще се задоволим само с отбелязване на основните исторически жалони и ще се съсредоточим върху близките до нас епохи на модерността и постмодерността, влияещи в най-голяма степен на нашето съвремие.

В своята книга „Светът на Средновековието – генезис, история, общество“, проф. Калин Янакиев, движейки се по траекторията на времето от Античността, през Средните векове до Новото време, траектория, пропита с духа на християнската религиозна традиция и доминирана от нейните ценности, откроява две основни изяви на духа, два базисни модела за възприемане на времето, пространството и историята от страна на европейските общества, разгледани в тяхната цялост.¹ Първата парадигма обхваща времевото периода на Стария свят, времето на Античността и Средните векове, и символично завършва с откриването на Америка от Христофор Колумб през 1492 г. Този свят се характеризира с едно **бавно, органично и тектонично**, по думите на автора, времевото течение, в което човекът е **потопен и подчинен на неговите изменения**. Човешкият живот не е толкова личностен, а е по-скоро „служене“ на зададено свише битие. Усещането за историята е **партикулярно, фрагментарно**. Усещането за историческа цялост не е присъщо на човека от Стария свят. Той живее в поредица от истории, ситуации, той обитава определени отрязъци от историята. Чувството му към света от пространствена гледна точка също се характеризира със значителна фрагментираност, той живее в съвкупност от светове, съвкупност от места без особена взаимовръзка.²

Новото време носи със себе си осезаема промяна в светоусещането на човека. След формалната граница на 1492 г. чувството на европейца към времето и историята коренно се променя, „не светът ни „носи“ в себе си, а ние го държим в ръцете си – ние го изменяме и правим като всеобщ артефакт.“³ Животът до голяма степен става личен в съвременния смисъл на думата. Увеличава се усещането за **цялостност, единност и непрекъснатост** на историята. Историята става от „*история на светове в световна история*“⁴. Европейските народи търсят исторически континуитет в опита си за цялост и обединение.

Новото време, Новият свят е свят, който започва сам да моделира своето време, история и битие. Това е свят, в който „*човечеството вече само прави, ... който бива изменян и „правен*“.⁵ Това е свят, резултат на човешкия дух, разум, воля, проекти.

Друг интересен аспект е търсенето на връзки и зависимости между развитието на християнската религия през вековете и развитието и динамиката на обществено-икономическите отношения. Големите събития в историята на църквата – Великият разкол – 1054 г., Реформацията – 1517, Протестантството – XVI век, постепенното навлизане на атеизма в западното общество след Френската революция, появата на многообразните деноминации, протестантство, лутеранство, калвинизъм, методизъм и т.н., са свързани с постепенната промяна на нравствените ценности на европейца и откриват пътя към зараждането и последващата доминация на либерално-пазарните принципи на капиталистическите отношения. Тази връзка между религия и икономика, между религиозен морал и развитието на съвременните капиталистически отношения, е основна тема за изследователи като Макс Вебер и Вернер Зомбарт.

¹ Янакиев, Калин. Светът на Средновековието – генезис, история, общество (университетски курс лекции), фондация „Комунеитас“, 2012.

² Пак там.

³ Пак там, с. 39.

⁴ Пак там, с. 57.

⁵ Пак там, с. 56.

Според концепцията на Макс Вебер развитието на капитализма не е възможно без наличието на масовото разпространение на така наречения „капиталистически дух“, тоест на определена религиозна и ценностна ориентация и поведение на западния човек и на неговата трудова етика. Тези духовни източници на капитализма Вебер намира в протестантската вяра и нейните ценности и по-конкретно в **аскетичното протестантство**. Възлово за Вебер е новата морална ценност, която прокламира протестантството, а именно Лутеровото схващане за професията: „... и като единствен начин за предана служба на Бога посочва не надпреварата за постигане на по-висока вътрешна нравственост посредством монашески аскетизъм, а познава единствено изпълнението на задълженията на вътрешния мир, открили се пред всеки отделен човек и по този начин вече превърнали се в негова професия.“¹ По този начин Реформацията приравнява труда в рамките на една светска професия към религиозната аскеза. Реформацията секуларизира религиозния дълг, като премахва противопоставянето на религиозното и светското. Отдаването на професията се превръща във водеща нравствена ценност. Тази нравствена квалификация на светския професионален живот е едно от най-важните наследства на Реформацията. Тя открива пътя на миролюбивото и взаимноизгодно съжителството на религиозната обвързаност и вяра, и прогресивния рационален дух на епохата.

Вебер акцентира и на серия от протестантски добродетели, носители на „капиталистическия дух“ като: **точност, порядъчност, честност в деловите отношения, подчинена на определени норми печалба, пълен отказ от всякакво извличащо полза наслаждение, строга пестеливост, ред, решителност, мълчаливост, справедливост, умереност, целомъдрие, смирение.**² За Вебер християнската традиция и в частност протестантската, представя човека не „като собственик, а само като управител на тези блага, които Бог му е пратил.“³ В този смисъл е необходимо да се упражнява въздържането, в съответствие, с което доходите следва да се изразходват не за развлечение и лукс, а да се влагат в разширяването на предприятията. Ценности, положили началото на капитализма и за съжаление твърде далечни от нашата съвременна консуматорска обществена същност.

Развитието на капиталистическите отношения от своята ранна, зараждаща се фаза, към своите зрели и късни периоди са предизвикани от сериозни промени в нравствените парадигми на съвременния човек. Тези нравствени трансформации протичат по оста към либерализация и морална автономия на индивида, на модерната и постмодерната личност. Своеобразният прочит на религиозната аскеза през Просвещението и ранния капитализъм, а именно **посвещаването на светската професия и стремежа към печалбата**, като че ли в днешните атеистични времена се превръща във възхвала на **индивидуалната автономия** и следващия го **консуматорския и егоистичен дух**. В този смисъл потребителската култура заменя Сътворителя в традиционната структура на нравствени ценности.

Според Даниел Бел ценностната криза на модерното общество се изразява в отсъствието на ориентири, различни от пазарните. Вместо да посочва на хората как да работят и да се реализират в обществото, културата започва да им налага моделите, по които да харчат парите си, за да извличат по-голяма радост от живота.⁴ Така се утвърждава един хедонизъм, който **затваря индивидите в настоящето и ги прави безотговорни към вземането на решения относно тяхното бъдеще**. Налагането на капита-

¹ Вебер, М. Протестантската етика и духа на капитализма, изд. Гео Милев, С., 2005, с. 93.

² Част от тези добродетели описани в книгата на Бенджамин Франклин „Автобиография“.

³ Вебер, М. История хозайства, М., Канон-прес-Ц, 2001, с. 330.

⁴ Бел, Даниел. Културните противоречия на капитализма. С., 1994, Народна култура, с. 126.

листическите производствени отношения освобождава човешкия индивид от старите форми на принуда, но за сметка на това формира нови такива.¹ „Движението на процеса на модернизация по посока от ранния към зрелия или късния капитализъм води до постепенна атомизация на индивида, до замяна на личните отношения с формализирани, до превръщането на градивния индивидуализъм в неограничавано “аз”, до надделяване на потока на радикалния индивидуализъм на безмерния в своите апетити човек. Както индивидуализмът, така и самият капитализъм губят своята морална легитимност, рационалността и ефективността престават да бъдат мотиватори на индивидуалното икономическо поведение, на преден план излизат неговите апокалиптични и антинационални аспекти.”²

В своята книга „Постмодерната етика”, Зигмунд Бауман коментира моралните средства, които притежаваме: „Моралната отговорност ни кара да се погрижим нашите деца да се нахранени, облечени и обути; тя обаче не може да ни предложи практически съвет, когато се сблъска с потресаващите образи на една изчерпана, пресъхнала и прекалено топла планета, която нашите деца и децата на нашите деца ще наследят и ще трябва да обитават като пряк или косвен резултат от нашето настоящо колективно нехайство. Нравствеността, която винаги ни е направлявала и все още ни направлява днес, има силни, но къси ръце.”³ По-надолу той коментира противоречието между модерната технология и модерния морал: „Премахването на пространствената дистанция, измервана чрез обсега на човешкото действие – тази понякога възхвалявана, но все по-често оплаквана съдба на модерната технология – не се съпътства от премахване и на моралната дистанция, измервана от обсега на моралната отговорност, а би трябвало.”⁴

В своята статия „Либерализъм и нравственост“ проф. Васил Вичев, в определено критичен дух, отбелязва основните характеристики на либералния индивидуализъм и индивидуалната автономия:

- разрушаване на унаследените морални норми, статуси и традиционни връзки;
- тотална икономизация на нравственото съзнание;
- егоизъм;
- любов към себе си, като водещ принцип на икономическия живот;
- социално и индивидуално отчуждение;
- девиантно поведение, отклоняващо се съществено от нормата на група или общност;
- символика на лишено от морал потребителство;
- фаворизира индивидуална автономия за сметка на държавата;
- либерализмът конструира нравствени теории и програми върху основата на дължимото, а не на съществуващото;
- атомизация на индивида;
- култ към личния успех води до създаване на силови групировки, мафиотски групи и корумпирани политици;

¹ Личев, В. Диференциацията на обществените подсистеми и дефицита на ценностна комуникация помежду им, Списание на института за модерността.

² Бел. Д. *Културните противоречия на капитализма*. Изд. “Народна култура”, С., 1994, с. 57, 144.

³ Бауман, З. *Постмодерната етика*. Изд. „ЛИК”, София, 2001, с. 299.

⁴ Бауман, З. *Постмодерната етика*. Изд. „ЛИК”, София, 2001, с. 301.

- нарастване на свободата без повишаване на отговорността;
- съвременната демокрация се оказва майка на консумиращия индивид и мащеха на нравствените и духовни устои на хората;
- агресивно конкурентно поведение, ненаситен хедонист, все по-безотговорен към другите;
- **потребителската култура е най-съществената подбуда към труда и непрекъснат стимул за производство;**
- приватизация на морала, всеки има собствен морал. Вместо единен морал се допуска конкуренция на множество морални картини на света;
- руиниране на общността, устойчивите общности се подменят с консенсусни, минутни общности;
- съзнателно „деконструиране“ на народа като носител на определени традиции, за да не пречи на универсалния обмен и победата на глобалния пазар;
- индивидуализмът е своеобразна светска религия на западната цивилизация;
- умножаване на индивидуални удовлетворения;
- минимизиране на моралните ограничения;
- отричане на институциите, като впоследствие обобщава: *„Индивидуалната автономия и постепенното налагане на рационалното мислене и рационалните техники означават началото на модерната епоха и се превръщат в ускорител на човешкия прогрес. Автономността става психическа реалност, доминиращ манталитет и характерно преживяване на идентичността.“*¹

5. Етично-нравствени аспекти на устойчивото развитие

Устойчивото развитие поставя пред съвременното цивилизовано общество широк спектър от **проблеми от чисто морално-етично естество**. Реализирането на принципите на устойчиво развитие като модел на нашето развитие не е нито само икономически, нито само екологичен проблем. Това е проблем на **ценностната система на обществото и на отделния човек**, това е проблем на начина, по който човек и общество възприемат себе си и света около себе си.

Устойчивото развитие е едно ново **морално предизвикателство** пред съвременното общество. Поставени в контекста на съвременните морални ценности на постмодерния либерален индивидуализъм, принципите на устойчиво развитие са до голяма степен утопични. Множеството критики към принципите на устойчиво развитие, че са твърде общи, абстрактни и неразбираеми, се дължи тъкмо на факта, че нашата ценностна система е твърде различна от тази, която устойчивото поведение изисква.

Разгледаните в предната глава етични норми на модерното и постмодерното общество, както и на либералния индивидуализъм, са вече ценности от миналото, ценности на отминала епоха, достигнала своя зенит и границата на своето съществуване. Страстта към непрекъснат ръст във всяка сфера на живота, безграничният човешки егоизъм и алчност, фетишизмът към материалното и консуматорското не могат вече да бъдат двигателите на историята.

¹ Вичев, В. Либерализъм и нравственост. Етиката в България – вчера, днес и утре. Издателство Фабер”, София, 2005.

Рагнар Мюлер коментира връзките между пазарното стопанство и устойчивото развитие по следния начин: „*съществуват доводи в подкрепа на това, че устойчивото развитие и капитализмът, поне в неговата съвременна форма, са несъвместими по отношение на целите и идеите си.*“ и по-надолу добавя цитат от психоаналитика и социален психолог Ерих Фром: „*Модерният човек се е отчуждил от самия себе си, от другите хора и от природата (...) Той преодолява ... своето несъзнателно отчаяние чрез рутината на удоволствието (...), освен това чрез задоволството, което изпитва от постоянното купуване на нови неща и това много скоро да ги заменя с други (...). Всичко и всеки – духовни и материални неща – всичко това се превръща в обект на размяна и консумация*“¹.

Нека да цитираме и думите на Папа Бенедикт Шестнадесети, произнесени пред Европейския парламент в историческата му реч от 25-ти ноември 2014 г.: „*Европа е обхваната от изключително тежка икономическа и финансова криза, която се корени в кризата на етиката, застрашаваща Стария континент. Макар и да остават неоспорими ценности като солидарност, грижа за ближните, отговорност за бедните и страдащите, често пъти липсва мотивираща сила, която да насочи отделната личност, семейството и големите социални групи към доброволни лишения и саможертви. Волята да се брани личният интерес замъглява съзнанието. Икономиката в действителност има нужда от етика, за да функционира правилно, но не от каква да е етика, а от онази, която е привързана към личността.*“

В тази глава си поставяме за цел да дефинираме основните морално-нравствени характеристики на една по-подходяща, от гледна точка на устойчивото развитие, ценностна система. Тези морални норми са необходимата и задължителната основа, върху която принципите на устойчивото развитие биха приели реални измерения и конкретни приложения. Тези морални норми се явяват контрапункт на съществуващите и описани в предходната глава нравствени характеристики на съвременното либерално (постмодерно) общество. Тези ценности не са нови, те са потърсени в културната традиция на европейската цивилизация.

Търсейки нравствената основа на устойчивото развитие, неминуемо се насочваме към предмодерната **нравственост на близостта и общността**. Това са ценностите на **единението, солидарността, кинонията, общностното и съборното начало, тъждественост между общество и територия, холистичното отношение към света**. Зигмунд Бауман казва: „...*търсената нравственост трябва да бъде на първо място и най-вече, етика на самоограничението (каквата нравствеността на близостта винаги е била и трябваше да бъде)*“². Ханс Йонас също коментира този въпрос: „*Първото задължение на всяка бъдеща етика трябва да бъде предвиждането на дълготрайните ефекти от технологичното начинание*“ и още „*една бъдеща етика трябва да бъде направлявана от "Евристиката на страха", необходима е първо етика на предпазване и предотвратяване, а не на напредък и усъвършенстване*“³.

Тази нравственост трябва неминуемо да бъде обвързана с утвърждаването като основна обществена ценност на вярата и убедеността във важността на **обществения интерес** за развитието на обществото. **Общественият интерес** е морална ценност, която е ключова за съхранение и защита на публичните и природните ресурси. А това е и един от принципите на устойчивия растеж, съхраняване на ресурсите за бъдните поколения. Без да е защитен общественият интерес, оставено единствено на произвола на индивидуалистичните човешки капризи и потребителски мании, човешкото развитие не е спо-

¹ Фром, Е. Изкуството да обичаш, Мюнхен 2000, стр. 100-102.

² Бауман, З. Постмодерната етика. Изд. „ЛИК“, София, 2001, с.303.

³ Бауман, З. Постмодерната етика. Изд. „ЛИК“, София, 2001, с.303.

собно да опази корените на своето съществуване – всеопрощаващата природа. Нека повторим отново тезата, че човекът не е собственик, а само ползвател на богатата, дадени му от Бог!

Тези морални ценности могат метафорично да се определят като една нова религия след атеистичната ера на индивидуализма. Тук е моментът да се цитират някои от постановките на френския архитект футурист Жак Фреско за бъдещето на земята и устойчивите градове и по-конкретно за проекта му „Венера”: *„Проектът "Венера" въвежда зрителя в една по-подходяща ценностна система, която ще бъде нужна, за да може този холистичен подход, основаващ се на загрижеността за човека и природата, да облагодетелства цялата човешка цивилизация. Тази алтернативна посока надраства нуждата от парично базираната, използваща контрол и насочена към оскъдността среда, в която се намираме днес”.* (Paradise or Oblivion).

В търсене на ценностите на бъдещето, известният учен физик и доктор по философия Фритъф Капра създава нов екологичен модел, представляващ основа за едно устойчиво развитие, в който определя следните основни линии на промяна в ценностната система (фиг. 1).¹

Фиг. 1. Промяна на ценностната система според Фр. Капра

Много интересен футуристичен поглед към проблема с устойчивостта виждаме в утопичните конструкти на Жак Атали за бъдещо управление на света, описани в книгата му „Кой ще управлява света утре?” Там той разполага като една от световните институции следната: *„Камара на търпението” – представлява бъдещото поколение и останалата част от живите същества.*” Освен това той дефинира нови права и задължения на човешкото същество – *„Човечеството трябва да бъде дефинирано като съвкупност от миналите, настоящите и бъдещите човешки същества. Човечеството има специално задължение да проявява емпатия (съчувствие) към бъдещите поколения и дру-*

¹ http://www.dadalos-iizdvv.org/nachhaltigkeit_bg/grundkurs_5.htm

гите видове, необходими за собственото му оцеляване. Човечеството трябва да смята за свой дълг да създава условията, при които бъдещите поколения и останалите видове да могат да упражняват правата си.”¹

Друг интересен поглед към нравствените основи на устойчивото развитие е този от теологическа гледна точка, пречупен през християнската култура и ценностната система. Интересни са публикациите по темата на професора по социална етика от Теологическия факултет на Мюнхенския университет Маркус Вог, в които той представя интересната теза, че **устойчивостта** е съвременният израз на **сътворението** в библейския му смисъл. Сътворението без устойчивост е етично „сляпо“ и обратното – устойчивостта без вярата в сътворението (била тя християнска или не) е застрашена да се превърне в етично повърхностна и банална.² Според него освен **вярата в личността, солидарността и субсидиарността, устойчивостта** трябва да бъде осъзната като четвърти основен принцип на католическата социална етика.

Тук е моментът да споменем с няколко думи за **тенденциите на** глобализацията в нашия живот, но от гледна точка на устойчивото развитие. Процесите на глобализация имат двойко значение. От една страна, те са краен етап на фрагментация и атомизация на обществата, върховна изява на индивидуалистичния дух и на консуматорския порив на човека. Глобализацията създаде номадите на модерната епоха, откъснати от своя корен, общност, територия. Глобализацията е естественото развитие на една система, „...която не може да се разпространява, без да поглъща нови и нови части от света и колкото по-успешно е поглъщането, толкова по-малко остава от ресурсите, необходими за саморазпространението на системата”.³ В този ред на мисли глобализационните процеси са най-яркият израз за неустойчиво развитие – развитие, основано на необходимостта от непрекъснато завладяване на нови и нови чужди ресурси.

От друга страна, глобализацията може да се разглежда като един изключителен шанс човечеството да усети близостта на предела на досегашното ни развитие. Глобализацията е онзи момент, при който „змията захапва опашката си”. Кръгът се затваря и се стига до границата на нашия екстензивен модел на развитие. Глобалният свят вече не ни дава възможност за прехвърляне на нестабилност и за завземане на чужди ресурси, просто защото Светът е вече един. Типичен пример за тези процеси е финансовата и икономическа криза от 2008 г. Тогава последствията от егоизма, ненаситността и максимализмът обиколиха света и се върнаха пак в изходната си точка с двойна сила. Глобализацията е онзи феномен, който ни помага да видим същината на нашето развитие. Глобализацията е пътят, чрез който човечеството осъзнава нуждата от устойчиво развитие. Въпросът е с колко време разполагаме преди змията, захапала опашката си, да започне да се самоизяжда.

Къде е мястото на архитекта в този процес на този своеобразен преход? Неговото място, както и мястото на всеки творец, може да бъде търсено в контекста на призванието му да бъде преди всичко интелектуалец, отговорен пред обществото и посланик на бъдещето. Чрез своята дейност той трябва да бъде медиатор и просветител. Важната роля на интелектуалеца е застъпена и в тезата на Франсоа Дос, според който определящи за представителите на тази група са не професионалните им качества или квалификации, а **моралните им способности за социална ангажираност чрез представянето и отстояването в гражданските дебати на определени обществено значими ценности**.⁴

¹ Атали, Жак. Кой ще управлява света утре? Изд. Рива, София, 2013, с. 259 – 262.

² Vogt, M. From a Christian perspective: What is sustainability? 2012.

³ Бауман, З. Постмодерната етика, Изд. „ЛИК”, София, 2001, с. 288.

⁴ Дос, Франсоа. Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история. С., 2007, Сонм, с. 11.

Хорст Цилесен обобщава: „*Политиката на устойчивото развитие изисква от всеки един човек да приеме отговорността, надхвърляща ежедневните му проблеми и самия него, което може да се случи единствено тогава, когато той е в състояние да проумее, че собствените интереси са неотменна част от интересите на обществото. По този начин идеята за устойчиво развитие е двигател за един качествен скок в участието на гражданите и в крайна сметка в модернизиранието на демокрацията.*“¹

Концепцията за устойчиво развитие, макар и възникнала преди повече от 25 години, е концепция на нашето бъдеще. Устойчивостта, като отношение и поведение, е настоящата и бъдещата алтернатива на заобикалящата ни постмодерна глобализираща се култура, пропита с духа на либералния индивидуализъм. Устойчивото развитие като ценност има потенциала да бъде онзи следващ етап в еволюционното развитие на човешкото общество, което ще му открие нови хоризонти и ще го предпази от екзистенциалните заплахи на настоящето. Необходимата промяна е тежък процес, изпълнен с неразбиране и страх – процес, често ставащ заложник на административно-бюрократичните окопи на съвремението. Реалната промяната по пътя към устойчивостта започва от промяната на нашата лична нравственост, от промяна в етичните и морални норми и категории на всеки един от нас и на обществото като цяло. Една адекватна етична основа, един морален фундамент на принципите на устойчивото развитие, е онази необходима база, онова най-малко общо кратно, което може да интегрира и обедини в една обща цел трите на пръв поглед взаимно противоречащи си оси на развитие – социалната, икономическата и екологическата. Залагането на духовното начало в крайно материалистичния свят, в който живеем, може да се окаже онази повратна точка, която отваря нови хоризонти пред развитието на човечеството.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Атали, Жак.* Кратка история на бъдещето. Изд. „Рива“, София, 2009.
2. *Атали, Жак.* Кой ще управлява света утре? Изд. „Рива“, София, 2013.
3. *Бауман, З.* Постмодерната етика. Изд. „ЛИК“, София, 2001.
4. *Бел, Даниел.* Културните противоречия на капитализма. Народна култура, София, 1994.
5. *Вебер, М.* История хозайства, М., Канон-прес-Ц, 2001.
6. *Вебер, М.* Протестантската етика и духа на капитализма. Изд. „Гео Милев“, София, 2005.
7. *Вичев, В.* Либерализъм и нравственост. Етиката в България – вчера, днес и утре. Издателство „Фабер“, София, 2005.
8. *Дос, Франсоа.* Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история.
9. *Кирова, Ал.* Учение за капиталистическия дух – Макс Вебер versus Вернер Зомбарт. Икономически алтернативи, бр. 3, 2009.
10. *Личев, В.* Диференциацията на обществените подсистеми и дефицита на ценностна комуникация помежду им, Списание на института за модерността.

¹ Хорст, Ц. От политиката за околната среда към политиката за устойчивостта. Концепцията на устойчиво развитие като начало на модернизация, в. Политика и съвремие, 50/1998.

11. *Улрих Гробер*. Идеята за устойчивостта като цивилизационен проект; в-к: Политика и съвремие 24/2001, стр. 3.
12. *Фром, Е*. Изкуството да обичаш, Мюнхен, 2000.
13. *Хорт, Ц*. От политиката за околната среда към политиката за устойчивостта. Концепцията на устойчиво развитие като начало на модернизация, в. Политика и съвремие, 50/1998.
14. *Хайнрихс, Йоханес*. Революция на демокрацията. Реална утопия. Варна, 2004, Стено, с. 129.
15. *Янакиев, Калин*. Светът на Средновековието-генезис, история, общество (университетски курс лекции), фондация „Комунитас“, 2012.
16. *Vogt, M*. From a Christian perspective: What is sustainability? 2012.

Интернет източници:

17. <http://www.thezeitgeistmovement.com>
18. <http://www.thevenusproject.com>
19. <http://www.dadalos-iizdvv.org>

ETHICS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM AND RELAXATION IN THE BLACK SEA REGION

I. Evrev¹

***Keywords:** sustainable development, ethics, spatial development, recreation, tourism*

ABSTRACT

The principles of the sustainable development, a concept launched thirty years ago, are on the basis of the vision of the civilized world for its future development. The modern socio-economic realities developing on the basis of the global capitalism in combination with the emerging liberal individualism, commercialism and egoism are totally incompatible with modern understanding for sustainable development of the society. These contradictions are mainly due to the different moral values of the two paradigms of social development – the material expansionary and the spiritually shared. This paper argues that without a cardinal change of moral and ethical norms of society, without a change in the moral values of each individual toward promoting spirituality, union and human solidarity, the creation of a sustainable society living in harmony with itself and nature is unthinkable.

¹ Iliya Evrev, Arch. PhD student, Dept. “Urban Planning”, UACEG, 1 H. Smirnenski Blvd., Sofia 1046, e-mail: ilia_evrev@mail.bg